

Krystyna Wierzbicka-Trwoga 
Uniwersytet Warszawski, Warszawa
k.wierzbicka-trwoga@uw.edu.pl

Techniki i strategie tłumaczeniowe jako narzędzia badania polskich szesnastowiecznych przekładów prozy fabularnej z języka niemieckiego

Wprowadzenie

Postawiony problem nasunął się w trakcie poszukiwania adekwatnej metodologii badań przekładów dawnych, konkretnie – szesnastowiecznych polskich przekładów literatury fabularnej z języka niemieckiego. Należą do nich *Historia wdzięczna o szlachetnej a pięknej Meluzynie* (pierwotny druk w języku polskim 1569), *Historia piękna i krotochwilna o Otonie, cesarzu rzymskim* (1569), *Historia o Magielonie, królownie neapolitańskiej* (między 1565 a 1587) i *Fortunat* (między 1565 a 1573). Warto podkreślić, że tłumaczenia te po raz pierwszy zaprezentowały rodzimemu odbiorcy – w szczytowym okresie polskiego Odrodzenia i w artystycznej prozie renesansowej – nieznane wcześniej w naszym kraju teksty narracyjne, przeważnie średniowiecznej proveniencji, które następnie stały się ulubioną lekturą wielu pokoleń polskich czytelników.

Trzy z tych przekładów są anonimowe. Znamy jedynie tłumacza *Meluzyny* – Marcina Siennika. Był on krakowskim papiernikiem, który zajmował się ponadto tłumaczeniami z języka niemieckiego i łaciny; zasłużył

się zwłaszcza jako redaktor kompendium zielarsko-medycznego w języku polskim [Kowalska 1996]. Na podstawie pewnych cech polskiego *Fortunata* niemiecki sławista Jurij Striedter [1960: 84] postawił hipotezę, że Siennik mógł być również tłumaczem tej powieści, a najnowsze ustalenia pozwalają tę hipotezę wzmocnić [Blom 2023: 298-302]. Niemniej jej weryfikacja wymaga m.in. przeprowadzenia drobiazgowej analizy procedur przekładowych zastosowanych przez Siennika w *Meluzynie* w celu wychwycenia jego charakterystycznych technik i porównania ich z procedurami wykorzystanymi w *Fortunacie*. Tego rodzaju analiza mogłaby zostać przeprowadzona również na dwóch pozostałych tekstach, czyli *Otonie* i *Magielonie*; wszystkie cztery utwory wymagają bowiem opracowania unikatowego zestawu narzędzi badawczych, który uwzględni zarówno specyfikę tworzenia nowożytnej literatury fabularnej, jak i problemy przekładowe.

Konieczność połączenia obu tych aspektów wynika ze szczególnego statusu tekstów tłumaczonych w Europie wczesnonowożytnej. Jak pokazał Peter Burke [2007: 34], do końca XVIII wieku przeważał pogląd, że tłumacz jest współautorem tekstu, dlatego ma prawo do daleko idących ingerencji w tekst oryginału i jego modyfikacji w języku docelowym. Przekład jest wówczas, inaczej mówiąc, autorskim dziełem tłumacza, z czego wynikają nawet gruntowne zmiany w tekście, przy zachowaniu rozpoznawalności danego dzieła w całej Europie. By pozostać przy analizowanych utworach – *Historia o Magielonie* jest tą samą historią, co jej pierwotne francuskie źródło *L'histoire du vaillant chevalier Pierre filz du conte de Provence et de la belle Maguelonne* (Lyon ca 1475), choć powstała z niemieckiego przekładu francuskiego utworu, *Die Schön Magelona* (Augsburg 1535), i wprowadza pewne odrębne szczegóły (najbardziej znamienne jest określenie Piotra „Rycerzem Złotych Kluczy”, a nie „Srebrnych”, jak w wersji francuskiej oraz w jej niemieckim przekładzie). Podobnie *Historia piękna i krotochwilna o Otonie* jest tożsama z francuską powieścią *Florent et Lyon* (Lyon 1500), przełożoną na niemiecki jako *Ein Schöne Unnd Kurtzweilige Hystori von dem Keyser Octauiano / seinem weib und zweyen sünen / wie die jn das ellend verschickt / unnd wunderbarlich jn Franckreych bey dem frummen König Dagoberto widerumb zuo samem kommen sind* (Strassburg 1535), z której powstała wersja polska, zmieniająca imię tytułowego bohatera.

Celem dociekań jest ustalenie, jakie czynniki tekstowe mogły przyczynić się do entuzjastycznego przyjęcia i wielowiekowego trwania tych utworów w kulturze polskiej. Punkt wyjścia stanowi analiza porównawcza polskich wersji z ich niemieckimi podstawami. W swoich

dotychczasowych badaniach podjęłam próbę analizy „strategii przekładowych”, które dzisiaj określiłabym jako techniki translatorskie, użyte w przekładzie w toku zmian oryginału. Zaliczone zostały do nich „rozbudowa scen, dokładniejsze motywowanie zdarzeń, dynamizacja fabuły, nowa segmentacja tekstu, indywidualizacja postaci za pomocą języka, ściślejszy związek z historią, a tym samym z rzeczywistością” [Wierzbicka-Trwoga 2021: 104]. Tradycyjne kategorie analizy translologicznej, wywiedzione z narzędzi retorycznych, czyli amplifikacja, inwersja, redukcja i substytucja [Balcerzan 2013: 113-114], nie wyczerpują wszystkich zaobserwowanych zmian, dlatego potrzebne są bardziej szczegółowe metody badań. Pojęcie strategii translatorskich w badaniach szesnastowiecznych przekładów Nowego Testamentu na język polski wykorzystała również Izabela Winiarska-Górska [2018], w odwołaniu przede wszystkim do prac Edwarda Balcerzana, Krzysztofa Hejwowskiego, Marii Piotrowskiej i Jerzego Brzozowskiego. Ponieważ jest to jednak pojęcie wieloznaczne, dokonam przeglądu ustaleń badaczy przekładu na temat strategii i technik tłumaczeniowych, by zastanowić się, czy współczesne przekładoznawstwo może dostarczyć narzędzi analizy badanych przeze mnie tekstów dawnych.

Strategie versus techniki

O problemach z definicją pojęcia „strategii” przekonuje fakt, że w każdym z istniejących trzech wydań (1. 1998; 2. 2009; 3. 2019) podstawowego kompendium przekładoznawczego, *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* (dalej: RETS), opracowywanego na nowo mniej więcej co dekadę, kto inny jest autorem hasła „Strategies of translation”, względnie „Strategies”. W ostatnim z tych wydań Anna Gil-Bardaj i zauważa, że:

[...] despite serious efforts to provide a comprehensive overview of research on translation and interpreting strategies [...], the name and precise definition of strategy vary from one author to another, leading to considerable terminological ambivalence. Terms such as procedure, technique, tactic, plan, method, trajectory, solution-type, shift, change, operation and operator have been employed to describe sometimes similar, sometimes quite distant phenomena [2020: 540]¹.

¹ „[...] pomimo poważnych wysiłków zmierzających do stworzenia kompleksowego przeglądu badań na temat strategii przekładowych [...], nazwa i dokładna definicja różnią się w zależności od autora, co prowadzi do znacznej ambiwalencji terminologicznej.

Wprawdzie już w latach 90. XX wieku Wolfgang Lörcher zaproponował definicję strategii przekładowej jako „a potentially conscious procedure for the solution of a problem which an individual is faced with when translating a text segment from one language into another” [1991: 76]², lecz jednocześnie wprowadził odgraniczenie strategii od metod, norm i taktyki, co zapoczątkowało liczne próby odmiennych taksonomii.

Przyjęte przez Lörchera wyznaczniki strategii – „problem-orientedness, potential consciousness, and goal-orientedness” [ibidem: 77]³ – wzbudziły ponadto krytykę ze strony fińskiej badaczki przekładu Riitty Jääskeläinen, która zwróciła uwagę, że postępowanie strategiczne nie musi odnosić się wyłącznie do zjawiska uznanego za problem, a także z pozycji psycholingwistycznych zakwestionowała pojęcie „potencjalnej świadomości” działania tłumacza [1993: 106-111]. Warto dodać, że z logicznego punktu widzenia strategia jest zawsze świadoma⁴, co wynika z jej definicji jako przemyślanego planu działań [Lörcher 1991: 68; Harmon 2019: 8], nie można zatem wyodrębnić strategii używanych świadomie bądź tylko potencjalnie świadomie; wypada zgodzić się z postulatami Jääskeläinen, by tę kwestię pomijać w definicji strategii.

Fińska badaczka, prowadząca badania empiryczne nad procesem pracy tłumacza, zaproponowała też rozróżnienie między strategiami globalnymi, wybieranymi po pierwszym zapoznaniu się z tłumaczonym tekstem, jeszcze przed przystąpieniem do samej pracy przekładowej, i tym, co nazwała strategiami lokalnymi, do których zaliczyła decyzje podejmowane już przy tłumaczeniu konkretnych elementów leksykalnych [Jääskeläinen 1993: 115]. To rozgraniczenie trafnie uwzględnia różne poziomy decyzji w pracy nad przekładem, natomiast zaproponowany przez badaczkę termin „strategii lokalnych” jest zastępowany innymi, np. „procedurami” [Newmark 2005; Kwieciński 2001: 118] bądź „technikami”.

Terminy takie jak procedura, technika, taktyka, plan, metoda, trajekcja, sposób rozwiązania, przesunięcie, zmiana, operacja i operator używane bywały na określenie czasem podobnych, a czasem dość odległych zjawisk”. Jeśli nie zaznaczono inaczej, wszystkie przekłady pochodzą ode mnie. Gil-Bardaji jest również autorką przeglądowego artykułu [2009] poświęconego różnym stanowiskom na temat szeroko rozumianych procedur.

² „potencjalnie świadomej procedury rozwiązywania problemu, z którym mierzy się osoba tłumacząca fragment tekstu z jednego języka na inny”.

³ „nastawienie na problem, potencjalna świadomość i nastawienie na cel”.

⁴ Dziękuję prof. Jackowi Głazewskiemu za zwrócenie uwagi w dyskusji na ten aspekt pojęcia, jak również na nadreprezentację słownictwa militarnego w określaniu działań tłumacza, co sugeruje, że przekład bywa postrzegany jako walka z tłumaczonym tekstem.

Na problem niejednoznaczności terminu „strategia” jako jedni z pierwszych zwrócili także uwagę Lucía Molina i Amparo Hurtado Albir, którzy w 2002 roku zaproponowali rozróżnienie między metodą, strategią i techniką translatorską. Według tych badaczy wybór metody zależy od ogólnego celu przekładu, który może być komunikatywny, dosłowny, wolny albo filologiczny. Strategie rozumieją podobnie do Lörschera jako świadome lub nieświadome procedury natury słownej bądź pozasłownej, używane przez tłumaczy do rozwiązywania problemów translatorskich. Techniki dotyczą natomiast mikrojednostek tekstu i mogą posłużyć retrospektywnie jako narzędzia analizy przekładoznawczej [Molina i Hurtado Albir 2002: 507-509].

Wymowny dowód na kłopotliwość terminu „strategia translatorska” znaleźć można we wznowieniu książki Andrew Chestermana *Memes of Translation* (1. wyd. 1997; wyd. popr. 2016). Chesterman dodał w nim *Updates* na końcu każdego rozdziału, a w aktualizacji czwartego rozdziału zatytułowanego *Translation strategies* przyznaje, że przyczynił się do zamieszania terminologicznego, za co został słusznie skrytykowany, i że to, co w tym rozdziale nazywał „strategiami”, teraz określiłby mianem „technik”, które z kolei Yves Gambier czy Anthony Pym nazywają „solutions” – rozwiązaniami [Chesterman 2016: 112-114]. Angielski badacz przyjmuje zatem z jednej strony propozycję Gambiera, by zachować pojęcie „strategii” na określenie „a general plan to reach a defined objective” [ibidem: 112]⁵, a z drugiej – rozumienie technik wprowadzone przez Molinę i Hurtado Albira.

W polskim przekładoznawstwie na początku XXI wieku dwoje badaczy niezależnie od siebie zauważyło problem braku precyzji pojęciowej i doszło do zbliżonych wniosków. Krzysztof Hejwowski stwierdził, że:

zakres pojęciowy opisywany terminami metoda, procedura, technika i strategia obejmuje trzy jakościowo różne pojęcia: po pierwsze strategię, rozumianą jako preferowany (świadomie lub nie) sposób postępowania tłumacza w całym tekście [...], po drugie technikę, rozumianą jako wybór pewnego rozwiązania konkretnego problemu napotkanego w trakcie procesu tłumaczenia, i wreszcie samo rozwiązanie tłumaczeniowe [2012: 76].

Analogicznie pojmuje relację między strategią a techniką Maria Piotrowska, która utożsamia strategię z metodą:

⁵ „generalnego planu [działań zmierzającego] do osiągnięcia określonego celu”.

strategia: globalne podejście (polityka) tłumacza zorientowane na cel i kontekst zadania przekładowego; metoda przyjęta w stosunku do konkretnego transferu komunikatu z języka wyjściowego do docelowego; **technika (procedura) przekładowa:** konkretne rozwiązanie proceduralne przyjęte przy wypełnianiu luki tłumaczeniowej w zetknięciu z problemem przekładowym [2006: 227].

Piotrowska podejmuje również próbę klasyfikacji tak rozumianych strategii przekładowych, wyróżniając strategie strukturalne, psycholingwistyczne, pragmatyczno-kognitywne i kulturowe; według badaczki każdej z wymienionych grup strategii odpowiadałby właściwy jej zestaw technik. Podobne rozgraniczenie strategii oraz technik – tych ostatnich uznanych za synonim procedur i omówionych w hasłach „Procedura” i „Procedura tłumaczeniowa” – przyjęte zostało również w *Słowniku polskiej terminologii przekładoznawczej* pod współredakcją Piotrowskiej [Bogucki, Dybiec-Gajer *et al.* 2019: 96-97, 123-124].

Jak wynika z omówionych propozycji teoretycznych, w przekładoznawstwie zarysowuje się obecnie konsensus dotyczący rozróżnienia między strategią a techniką translatorską. Strategie związane są z ogólnie przyjętym celem i sposobem działań w trakcie procesu translacji, natomiast techniki odnoszą się do rozwiązań konkretnych problemów przekładu mikrojednostek tekstu i mogą zostać wykorzystane w analizie przekładoznawczej. Gil-Bardajó osobno omawia strategie używane w przekładzie pisemnym (nie klasyfikując ich jednak), osobno w ustnym i audiowizualnym [2020: 540-545].

Jerzy Brzozowski również nie wymienia konkretnych strategii, ale opisuje dwa zestawy czynników, które odgrywają rolę w wyborze strategii, przy czym odnosi się w zasadzie tylko do przekładu pisemnego. Pierwszy zestaw obejmuje czynniki obiektywne, czyli: 1) kanał komunikacji, 2) typ tekstu, 3) skopos (tj. cel tłumaczenia) i projektowanego czytelnika, 4) różnice systemowe i kulturowe, 5) problem (np. humor, wzniosłość, związki intertekstualne), 6) czas powstania tekstu (problem archaizacji, neutralizacji, modernizacji języka), 7) tradycję translatorską oraz 8) poziomy tekstu (spójność tekstu, perspektywę tekstu, ikoniczność). Drugi zestaw obejmuje czynniki subiektywne, które tworzą „bierny język ideologiczny” tłumacza:

- 1) Czynniki związane z podświadomością społeczną: a) horyzont ideologiczny epoki; b) horyzont typowych oczekiwań estetycznych epoki; c) mody językowe i literackie.
- 2) Czynniki kognitywne i neurofizjologiczne: a) perspektywa antropocentryczna; b) presja kategorii prototypowych; c) presja schematów

wyższego poziomu. 3) Idiosynkrazje ideologiczne i estetyczne tłumacza [Brzozowski 2011: 55-57].

Badacz przystępujący do analizy konkretnego przekładu niewątpliwie musi uwzględnić oba te zestawy czynników, a dla rozwiązania postawionego przeze mnie problemu ustalenia tożsamości tłumacza najciekawsze wydają się wymienione na końcu idiosynkrazje ideologiczne i estetyczne.

W drugim wydaniu RETS John Kearns podsumował, że myślenie o strategiach zostało zdominowane przez dychotomię przekład „dosłowny” – przekład „wolny”, obecną w przekładoznawstwie pod postaciami różnych opozycji [2011: 284]. Wszystkie te opozycje „relate to the degree to which strategies may involve manipulating a source text in its transition to a target text, with the extent of this manipulation often being determined by the relationship of target text receivers to the source culture” [ibidem]⁶. Mnie interesują właśnie sposoby takiej manipulacji w tekstach, które zapewne uznane zostałyby za przekład „wolny”. Powszechnie przyjęty, znów dychotomiczny podział strategii przekładowych na udomowienie i egzotyzację (zaliczone przez Piotrowską do strategii kulturowych), zaproponowany w pierwszym wydaniu RETS przez Lawrence’a Venutiego [2000: 240-244], kategoryzuje analizowane przeze mnie utwory jako przekłady udomowione; żeby móc jednak przeprowadzić ich analizę, potrzebny jest – zgodnie z obserwacją Piotrowskiej – zestaw technik, którymi realizuje się daną strategię. Innymi słowy, to techniki, a nie strategie, stanowią właściwe narzędzie analizy przekładu.

Techniki przekładowe w klasyfikacji Andrew Chestermana

Spośród różnych znanych mi systematyzacji technik przekładowych (sporządzili je m.in. Vinay i Darbelnet [1995]; Molina i Hurtado Albir [2002]; Hejwowski [2012]; Pym [2016]) za najbardziej rozbudowaną i dającą się zastosować również w badaniach przekładów dawnych uważam propozycję Chestermana [2016: 85-114]. Większość takich klasyfikacji powstaje bowiem w funkcjonalnym celu nauki warsztatu przekładowego współczesnych wypowiedzi czy tekstów, a Chesterman postępuje najbardziej

⁶ „odnoszą się do stopnia, w jakim strategie polegają na manipulacji tekstem źródłowym podczas jego przetwarzania w tekst docelowy, przy czym zakres tej manipulacji często zależy od relacji odbiorców tekstu docelowego z kulturą źródła”.

opisowo⁷. Dzieli on techniki (przypominam – jeszcze zwane „strategiami” w jego książce, ale uwzględnivszy końcowe zastrzeżenie autora zaliczam je już do technik) na syntaktyczne, semantyczne i pragmatyczne. W każdym z tych rodzajów badacz wskazuje po dziesięć konkretnych technik. Wśród syntaktycznych Chesterman wymienia m.in. zapożyczenie (kalkę), zmianę członu zdania, zmianę struktury zwrotu, zmianę struktury zdania składowego, zmianę struktury zdania, zmianę spójności czy zmianę schematu retorycznego. Z technik semantycznych uwzględnia np. synonimię, antonimię, hiponimię, zmianę poziomu abstrakcji, parafrazę oraz zmianę tropu.

Podczas gdy tłumacze badanych przeze mnie tekstów niewątpliwie posługiwali się wszystkimi wymienionymi rodzajami technik, także syntaktycznymi i semantycznymi, to jednak ostatnia grupa – techniki pragmatyczne – zawiera opis charakterystycznych dla nich operacji. Chesterman wylicza [ibidem: 104-109]:

1. *Cultural filtering* („filtrowanie kulturowe”) – np. udomowienie/adaptacja versus egzotyzyacja/zapożyczenie elementów specyficznych dla danej kultury;
2. *Explicitness change* („zmiana poziomu eksplicacji”);
3. *Information change* („zmiana informacji”);
4. *Interpersonal change* („zmiana relacji międzypersonalnej”) – np. zmiana poziomu formalności, szerzej: relacji między nadawcą a odbiorcą tekstu;
5. *Illocutionary change* („zmiana illokucji”) – zmiana intencji wypowiedzi;
6. *Coherence change* („zmiana spójności”) – dotycząca logicznego układu treści;
7. *Partial translation* („przekład częściowy”);
8. *Visibility change* („zmiana widzialności [instancji nadawczej]”);
9. *Transediting* („przekształcenie [źle napisanego w oryginale] tekstu”);
10. *Other pragmatic changes* („inne zmiany pragmatyczne”).

Wykorzystanie klasyfikacji Chestermana w badaniu przekładów dawnych

Z wymienionych na początku niniejszych rozważań przekształceń badanych tekstów szesnastowiecznych do ostatniej kategorii innych zmian

⁷ A. Pym [2016: 219] nazywa propozycję Chestermana najbardziej kompletną („most complete”), mimo to proponuje własną.

pragmatycznych zaliczyć należy rozbudowę scen i dynamizację fabuły opowiadanej historii. Na przykład w wersji niemieckiej *Fortunata* czytelnik dowiadyuje się o wychowaniu tytułowego bohatera jedynie z napomknienia narratora, a tymczasem wersja polska ów komentarz zmienia w scenę, jak to Fortunat przynosi do domu upolowaną zwierzynę, aby pomóc zubożałym rodzicom w utrzymaniu. Na podobnej zasadzie polska *Magielona* rozbudowuje końcową scenę wesela, tylko krótko wspomnianego w oryginale niemieckim. Z kolei tłumacz *Otona* pomija dialogi i monologi w scenach bitewnych, dzięki czemu akcja zyskuje na dynamice.

Natomiast pierwsza technika „filtrowania kulturowego” daje się zaobserwować choćby w zmianach imion własnych bohaterów, w udomowieniu „Magielony” (niem. Magelona) czy „Meluzyny” (niem. Melusina) albo w zastąpieniu niemieckiego Octaviana spolszczonym Otonem. Technika druga, zmiana poziomu eksplikacji, gdy przekład wyraża wprost informacje podane jedynie *implicite* w oryginale (bądź odwrotnie), dotyczy raczej tłumaczeń o wyższym stopniu literalności, ponieważ w przekładach szesnastowiecznych zmiana eksplikacji z reguły pociąga za sobą zmianę informacji. Wszystkie cztery teksty posługują się właśnie tą trzecią techniką. Dla przykładu, niemiecka *Meluzyna* dzieje się „Nach der zeÿtt des künigs von franckreich genant Othonÿe”⁸ – tak czytamy w drukach do połowy XVI wieku, lecz imię tego króla w wydaniach z drugiej połowy wieku zostaje skrócone do Ott⁹. Marcin Siennik zaś podaje: „Za czasu Komoda, ośminastego cesarza w Rzymie, królował we Francjej Odomar, dziewiąty król francuski [...]” [Krzywy 2015: 186], osadzając akcję mocniej w znanej sobie rzeczywistości historycznej (cesarz Kommodus był istotnie osiemnastym cesarzem rzymskim). Analogicznie polski tłumacz *Octaviana* zmienia tego cesarza rzymskiego w Ottona I, a bezimienną cesarzową z wersji niemieckiej nazywa Alundą, czyli imieniem drugiej żony tego cesarza rzymskiego narodu niemieckiego.

Zastosowania techniki czwartej jeszcze nie udało się zaobserwować. Technikę piątą, zmianę intencji wypowiedzi, pojmując zgodnie z wyjaśnieniem Chestermana jako dodanie zabiegów retorycznych, a także zmianę z mowy niezależnej w zależną (lub odwrotnie); wykorzystana została np. przez tłumacza *Otona*, który stara się charakteryzować pewnych bohaterów za pomocą języka.

⁸ „po czasach króla Francji zwanego Othonÿe”. Zob. współczesne wydanie tekstu pierwodruku [Thüring von Ringoltingen 1990: 14].

⁹ Na przykład w wydaniu oficyny Georg Raben und Weygand Hanen Erben, Frankfurt/Main 1564, k. A2v (Biblioteca Apostolica Vaticana, sygn. Pal.V.364 int. 5).

W efekcie czarno-biały wizerunek pogan i chrześcijan z wersji niemieckiej zostaje zniuansowany – w przekładzie poganie awansują na rycerskich przeciwników, których również obowiązuje kodeks honorowy. Szczególnym przykładem tej techniki jest kreacja księżniczki Marcebilli, opisanej w wersji niemieckiej poprzez wygląd, całkowicie pominięty przez polskiego tłumacza. Skupia się on na walorach duchowych bohaterki, wkładając w jej usta retorycznie ukształtowane wypowiedzi w formie mowy niezależnej, których odpowiednikiem w oryginale jest głównie mowa zależna albo tylko jedno zdanie wygłoszone przez Marcebillę.

Typowa dla dawnych przekładów technika szósta, zmiana spójności, cechuje m.in. polską *Magielonę*. Tłumacz starannie przemyślał przekładaną fabułę i wprowadził zmiany, które skutkują lepszą w wersji polskiej motywacją zdarzeń: dodał otóż uzasadnienie, dlaczego Piotr nie ujawnił swojej tożsamości w Neapolu i nie poprosił o rękę Magielony, tylko pozwolił jej ze sobą uciec – złożył bowiem ślub, że w trakcie swojej wyprawy pozostanie anonimowy. Ani niemiecka, ani francuska wersja tego szczegółu nie podają, skutkiem czego wspólnej ucieczce kochanków brakuje umotywowania¹⁰. Innym przykładem tej techniki jest ukazanie wyprawy Zołdana przeciwko Francji w *Otonie* jako zemsty za krucjaty władców chrześcijańskich, którego to wyjaśnienia nie znajdziemy w podstawie przekładu. W wersji niemieckiej armia muzułmańska wyrusza na Paryż, by odzyskać ziemię francuską, z której niewiele wcześniej została wyparta. Taka wersja historii ziem chrześcijańskich musiała zapewne wydać się polskiemu tłumaczowi nieprawdopodobna.

Wykorzystanie siódmej techniki, tłumaczenia częściowego, odnaleźć można w każdym z badanych utworów, skracają one bowiem pewne partie oryginalnego tekstu (choć jest to dość radykalne zastosowanie tej techniki; Chesterman określa tym mianem „any kind of partial translation”, jako przykłady podając przekład podsumowujący bądź odnoszący się tylko do określonego poziomu tekstu, np. dźwiękowego). Z kolei technika ósma, zmiana „widzialności instancji nadawczej”, dotyczy auktorialnej obecności tłumacza w tekście i we współczesnych przekładach realizuje się głównie przez dodanie przypisów czy objaśnień. W badanych tekstach występuje właściwie tylko w zakończeniu *Magielony*, gdzie pojawia się następująca formuła: „A iżbyś chciał sobie rozumieć, żeby to być miały plotki abo

¹⁰ Jan-Dirk Müller nazywa tę sytuację „der untermotivierter Konflikt”, niedostatecznie umotywowanym konfliktem [1990: 1242].

baśni, tedy wiedz, iż to są rzeczy nie zmyśłone: bo niemieckie i czeskie pisanie o tym jest na świat wydane”¹¹.

I wreszcie technika dziewiąta, redakcja tekstu dokonana przez tłumacza, użyta została w co najmniej trzech z badanych utworów, które w polskiej wersji mają inny podział na rozdziały niż w podstawie przekładu. Ich tłumacze swobodnie traktowali granice rozdziałów – niektóre łączyli, inne dzielili. Dla przykładu, Siennik stosuje własną segmentację opowiadanej historii, którą też znacznie skraca. Wystarczy wiedzieć, że pierwodruk niemieckiej *Meluzyny* z 1474 roku był podzielony na 68 rozdziałów, podczas gdy wersja polska liczy ich 50; obie rozpoczynają się i kończą w tym samym momencie fabuły (na początku poznajemy Rajmunda, wychowanka Emerycha, a moment końcowy to śmierć Gofroja, syna Rajmunda i Meluzyny), ale Siennik część epizodów pomija albo podaje ich treść w kilku zdaniach (dotyczy to zwłaszcza ostatnich epizodów o siostrach Meluzyny). Nowy podział na rozdziały był zresztą stałą praktyką wydawniczą w tamtym czasie; np. wydanie frankfurckie niemieckiej *Meluzyny* z 1564 roku dzieli tekst – ten sam, co w pierwodruku – na 60 rozdziałów. Tak samo postępują także tłumacze *Fortunata* [Striedter 1960: 71] oraz *Magielony* [Wierzbička-Trwoga i Winiarska-Górska 2023].

Wnioski

W jaki sposób analiza technik może pomóc w ustaleniu tożsamości tłumacza? Kluczową rolę odgrywają tu informacje dodane (czyli zastosowanie trzeciej techniki pragmatycznej wg klasyfikacji Chestermana) w polskiej wersji, na co zwrócił uwagę w rozprawie na temat *Fortunata* Jurij Striedter. Niemiecki sławista dowodził, że tłumaczem tego tekstu mógł być Marcin Siennik, redaktor polskiego *Herbarza* i tłumacz *Meluzyny*, ponieważ ważna grupa dodatków w *Fortunacie* obejmuje słownictwo botaniczne – gdy tekst niemiecki daje choćby najmniejszą możliwość, tłumacz opisuje się swoją wiedzą w tej dziedzinie [Striedter 1960: 81-84]. Tezę Striedtera trzeba jeszcze zweryfikować za pomocą analizy *Meluzyny*, czyli przekładu niewątpliwie sporządzonego przez Siennika; ale to właśnie poszukiwanie takich idiosynkrazji, charakterystycznych cech języka danego utworu pozwoli być może na ustalenie tożsamości tłumacza *Fortunata*, a także na sformułowanie dalszych hipotez odnośnie do tłumaczy *Otona* i *Magielony*.

¹¹ [Historia o Magielonie, królownie neapolitańskiej], b.w., b.m., [druga połowa XVII wieku], Biblioteka Jagiellońska, sygn. 586036 I, k. K7v.

Jak bowiem zapowiadał najpewniej sam tłumacz w zakończeniu przedmowy do *Fortunata*, podpisanej inicjałami M.S.: „tę pracą naszą za wdzięczne przyjąwszy, oglądaj, cosmyć tu na kupkę znieśli, ty obieraj, coć się godzi, a nam wdzięczność gdy okażesz, w rychle nas k czemu wdzięczniejszemu pobudzisz” [Krzyżanowski 1926: 10], co mogło odnosić się do jego dalszych planów translatorskich.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że zastosowanie klasyfikacji Chestermana może wesprzeć badania nad przekładami dawnymi, ponieważ pozwala wskazać i nazwać preferowane przez dawnych tłumaczy techniki. Klasyczne prace przekładoznawcze poświęcone literaturze wczesnonowożytnej, takie jak rozprawy Luigiego Marinello [1997] czy Jadwigi Miszałskiej [2003], posługują się tradycyjnymi czterema kategoriami analizy translologicznej (amplifikacja, inwersja, redukcja i substytucja), wzbogacając je o analizę konkretnych figur retorycznych. Wspomniani badacze porównują przekłady z oryginałami również na poziomie semantycznym i syntaktycznym, co dodatkowo potwierdza operatywność klasyfikacji Chestermana. Jej wykorzystanie do badania przekładów anonimowych (*Fortunata*, *Otona*, *Magielomy*) pokaże charakterystyczne dla danego tekstu zestawy technik, które będzie można odnieść do technik stosowanych przez znanego z nazwiska tłumacza *Meluzyny*, Marcina Siennika. Razem z badaniem idiosynkrazji języka danego przekładu doprowadzi to do orzeczenia z pewną dozą prawdopodobieństwa o tożsamości tłumaczy tekstów anonimowych.

Bibliografia

- Balcerzan, E. (2013), „Poetyka przekładu artystycznego” [1968/1998], [w:] Piotr de Bończa Bukowski, Magda Heydel, red. *Polska myśl przekładoznawcza. Antologia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Bogucki, Ł., Dybiec-Gajer, J., Piotrowska, M., Tomaszewicz, T., red. (2019), *Słownik polskiej terminologii przekładoznawczej*, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Blom, H. [i K. Wierzbicka-Trwoga] (2023), „Fortune’s Calling. Translating and Publishing *Fortunatus* in Early Modern Europe”, [w:] Rita Schlusemann, Helwi Blom *et al.*, red. *Top Ten Fictional Narratives in Early Modern Europe. Translation, Dissemination and Mediality*, De Gruyter, Berlin–Boston.
- Brzozowski, J. (2011), *Stanąć po stronie tłumacza. Zarys poetyki opisowej przekładu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

- Burke, P. (2007), „Cultures of Translation in Early Modern Europe”, [w:] Peter Burke, R. Po-chia Hsia, red. *Cultural Translation in Early Modern Europe*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Chesterman, A. (2016), *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory*, John Benjamins, Amsterdam/Phil.
- Gil-Bardají, A. (2009), „Procedures, Techniques, Strategies: Translation Process Operators”, *Perspectives*. 17(3): 161-173.
- Gil-Bardají, A. (2020), „Strategies”, [hasło w:] Mona Baker, Gabriela Saldanha, red. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 3rd ed., Routledge, London–New York.
- Harmon, L. (2019), „Translation Strategies, Techniques, and Equivalences in Critical Approach”, *Explorations: A Journal of Language and Literature*. 7: 7-16.
- Hejwowski, K. (2012), *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa [1. wyd. 2004].
- Jääskeläinen, R. (1993), „Investigating Translation Strategies”, [w:] Sonja Tirkkonen-Condit, John Laffling, red. *Recent Trends in Empirical Translation Research*, University of Joensuu Faculty of Arts, Joensuu.
- Kearns, J. (2011), „Strategies”, [hasło w:] Mona Baker, Gabriela Saldanha, red. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2nd ed., Routledge, London–New York.
- Kowalska, H. (1996), „Siennik Marcin”, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 37/2, z. 153, PAN, Warszawa–Kraków.
- Krzywy, R., oprac. (2015), *Historia o szlachetnej a pięknej Meluzynie*, Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa, Warszawa.
- Krzyżanowski, J., wyd. (1926), *Fortunat (około r. 1570)*, PAU, Kraków.
- Kwieciński, P. (2001), *Disturbing Strangeness. Foreignisation and Domestication in Translation Procedures in the Context of Cultural Asymmetry*, Edytor, Toruń.
- Lörscher, W. (1991), *Translation Performance, Translation Process and Translation Strategies*, Gunter Narr, Tübingen.
- Marinelli, L. (1997), *Polski Adon. O poetyce i retoryce przekładu*, Świat Literacki, Izabelin.
- Miszalska, J. (2003), „Kolloander wierny” i „Piękna Dianeja”. *Polskie przekłady włoskich romansów barokowych w XVII wieku i w epoce saskiej na tle ówczesnych teorii romansu i przekładu*, Universitas, Kraków.
- Molina, L., Hurtado Albir A. (2002), „Translation Techniques Revisited: A Dynamic and Functionalist Approach”, *Meta*. 47(4): 498-512.

- Müller, J.D. (1990), „Romane des 15. und 16. Jahrhunderts”, [w:] Jan-Dirk Müller, wyd. *Romane des 15. und 16. Jahrhunderts. Nach den Erstdrucken mit sämtlichen Holzschnitten*, Deutscher Klassiker Verlag, Frankfurt/Main.
- Newmark, P. (2005), *A Textbook of Translation*, Longman, Harlow [1. wyd. 1988].
- Piotrowska, M. (2006), „Czy znajomość strategii jest w warsztacie każdego tłumacza niezbędna? (O strategii teoretycznie)”, *Przekładaniec*. 17: 217-230.
- Pym, A. (2016), *Translation Solutions for Many Languages: Histories of a Flawed Dream*, Bloomsbury Publishing, London.
- Striedter, J. (1960), „Der polnische *Fortunatus* und seine deutsche Vorlage”, *Zeitschrift für Slavische Philologie*. 29(1): 32-91.
- Thüring von Ringoltingen (1990), *Melusine*, [w:] Jan-Dirk Müller, wyd. *Romane des 15. und 16. Jahrhunderts. Nach den Erstdrucken mit sämtlichen Holzschnitten*, Deutscher Klassiker Verlag, Frankfurt/Main.
- Venuti, L. (2000), „Strategies of translation”, [hasło w:] Mona Baker, red. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 1st ed., Routledge, London–New York.
- Vinay, J.P., Darbelnet, J. (1995), *Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation*, Juan C. Sager, Marie-José Hamel, tłum. i red., John Benjamins, Amsterdam.
- Wierzbicka-Trwoga, K. (2021), „Strategie przekładowe czterech staropolskich longsellersów. Polskie wersje historii o Meluzynie, Magielonie, Otonie i Fortunacie w porównaniu z ich niemieckimi pierwowzorami”, [w:] Alina Nowicka-Jeżowa, Michał Fijałkowski, red. *Przekład jako aneksja kulturowa dzieła*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Wierzbicka-Trwoga, K., Winiarska-Górska, I. (2023), „*Historia o Magielonie, królownie neapolitańskiej*. Pytanie o podstawę polskiego przekładu”, *Porównania*. 33(1): 403-422.
- Winiarska-Górska, I. (2018), „Ideologia unitariańska a strategię translatorskie i styl przekładu Nowego Testamentu Marcina Czechowica (1577)”, *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*. 25(2): 277-313.

STRESZCZENIE

W rozprawie dokonuję przeglądu ustaleń badaczy przekładu na temat strategii i technik tłumaczeniowych, jako że wśród teoretyków przekładu brak jednomyślności w kwestii zakresu tych pojęć. Celem rozważań jest znalezienie odpowiednich narzędzi badawczych do analizy czterech szesnastowiecznych polskich przekładów literatury fabularnej z języka niemieckiego

(*Historii wdzięcznej o szlachetnej a pięknej Meluzynie, Historii o Magielonie, królownie neapolitańskiej, Historii pięknej i krotochwilnej o Otonie, cesarzu rzymskim i Fortunata*), z których trzy są anonimowe. Za najbardziej przydatną analitycznie uznaję klasyfikację technik przekładowych zaproponowaną przez Andrew Chestermana, co pokazuję na wybranych przykładach, zaczerpniętych z wymienionych szesnastowiecznych translacji. Wykorzystanie klasyfikacji Chestermana pozwala wskazać techniki charakterystyczne dla przekładów wczesnonowożytnych, a może również pomóc w ustaleniu tożsamości tłumacza.

SŁOWA KLUCZOWE: strategie translatorskie, techniki translatorskie, przekłady wczesnonowożytne, kategorie analizy translatologicznej, wczesnonowożytna literatura fabularna

ABSTRACT

Translation Techniques and Strategies as Research Tools for Polish Sixteenth-Century Translations of Narrative Prose from German

In this paper I review the findings of translation scholars on translation strategies and techniques, as there is no consensus among translation theorists on the scope of these terms. The aim of this study is to find appropriate research tools for the analysis of four sixteenth-century Polish translations of narrative fiction from German (*Historia wdzięczna o szlachetnej a pięknej Meluzynie, Historia o Magielonie, królownie neapolitańskiej, Historia piękna i krotochwilna o Otonie, cesarzu rzymskim and Fortunata*), three of which are anonymous. In my opinion Andrew Chesterman's classification of translation techniques is the most analytically useful, as I demonstrate in selected examples taken from the aforementioned sixteenth-century translations. The employment of Chesterman's classification makes it possible to identify techniques characteristic for early modern translations, and can also help to establish the identity of the translator.

KEYWORDS: translation strategies, translation techniques, early modern translations, categories of translation analysis, early modern narrative fiction